

PROVOCATIO

En flervetenskaplig tidskrift om mänskliga rättigheter

Title:	Den skamliga berättelsen om Rwanda. Förutsättningarna för den västerländska berättelsen om icke-interventionen i Rwanda		
Author(s):	Andreas Tullberg		
Language:	Swedish		
Keywords:			
Journal:	Provocatio	Pages	105-121
Year:	2016	ISSN:	2002-1631 (on-line), 2002-164X (print)
Issue:	2	Web:	http://journals.lub.lu.se/index.php/prvc/index

ABOUT PROVOCATIO

Provocatio is published by Human Rights Studies at Lund University (www.mrs.lu.se). Human Rights Studies is part of the Department of History and offers a Bachelor programme and a Phd programme in human rights studies.

Provocatio aims to be a forum for critical and constructive analysis of and debate on human rights. Human rights can be many things: a legal system of principles and rules, a political language, an international practice, a philosophical idea, and a conflicting and evasive historical tradition. Human rights can serve as tools of resistance against oppression, but also as a rhetorical veneer for propaganda. Human rights are a phenomenon that needs to be studied in all this complexity.

The journal has developed out of *Skriftsamling i mänskliga rättigheter*, which was published in seven volumes from 2010 to 2014. Like that earlier publication, *Provocatio* is primarily an opportunity for students to get published. Most of the articles in *Provocatio* are shortened, revised versions of essays and theses by students on the Bachelor programme in Human Rights Studies at Lund University. The journal also welcomes submissions from Phd-students and researchers, as well as students on other study programmes.

The journal is not committed to any political or theoretical position, only to the potential of critical analysis. We welcome submissions with a broad range of perspectives.

EDITORIAL TEAM

The journal has a team of two permanent editors. For each issue, one or two editorial assistants are assigned; these are students on or alumni from the Bachelor programme in Human Rights Studies.

EDITORIAL POLICY

Provocatio is an open access journal, available free of charge online. Customary copyrights restrictions apply. In addition to research articles (some of which are revised student essays and theses) the journal publishes reviews of new academic literature, essays and reflections. *Provocatio* accepts texts in Swedish, English, Danish, and Norwegian. All submissions are reviewed by the editors. See "Instructions for authors" for further information.

CONTACT INFORMATION

Provocatio

Human Rights Studies

Lund University

P.O. Box 192, SE-221 00 Lund

E-mail: provocatio@mrs.lu.se

Journal web page: <http://journals.lub.lu.se/index.php/prvc/index>

Department web page www.mrs.lu.se

Den skamliga berättelsen om Rwanda

Förutsättningarna för den västerländska berättelsen om icke-interventionen i Rwanda.

Andreas Tullberg

I april 1994 inleddes folkmordet i Rwanda. Den övergripande berättelsen om vad som hände är idag välkänd: efter att inbördeskriget, som inleddes 1990 mellan Huturegimen och Tustigerillan (RPF), formellt nått ett vapenstillestånd 1993, övergick snart de etniska spänningarna mellan Rwandas två dominerande folk i storskaligt och målinriktat dödande i april 1994. FN och ”västvärlden” stod, trots tydliga signaler om vad som pågick, handfallna medan uppskattningsvis ca 800000 människor, företrädesvis civila Tutsier, mördades av Huturegimen och dess miliser. I en västerländsk kontext innebar Rwanda, tillsammans med konflikterna i det forna Jugoslavien och Somalia ett bryskt uppvaknande från den framtidsentusiasm som präglat det kalla krigets slut. Rwanda blev ett nytt mänskligt lågvattenmärke just i den tid som talade om de globala mänskliga rättigheternas pånyttfödelse.¹

Berättelser om folkmord tar ofta fasta på orsakshistoria, förövare, offer och konsekvenser i den mån de berättas överhuvudtaget. Berättelsen om Rwanda,

¹ Ishay, Micheline R., *The History of Human Rights. From Ancient Times to the Globalization Era*, Berkeley: University of California Press, 2004, s. 246.

emellertid, är istället primärt driven av den skamliga historien om västvärldens inaktivitet. Det är förutsättningarna för den berättelsen som står i fokus här.

I det följande avser jag först kort redogöra för Rwandafolkmordet som *a global injustice memory*. Jag kommer därefter, utifrån ett antal signifikanta teman, undersöka *varför* just Rwandafallet, på så kort tid blivit just ett ”global injustice memory”. Jag kommer avslutningsvis att lyfta fram några negativa och positiva effekter av denna skamliga berättelse.

Rwanda – ett ”global injustice memory”

Frågan som gäckar den som studerat folkmordet i Rwanda 1994 är allt som oftast: *Varför lät vi det hända?* Frågan i sig signalerar något intressant, fokuseringen på *vi*. Visst ställs även frågor om hur *de* lät folkmordet hända, men i regel (såvida *de* i sammanhanget inte råkar vara FN, USA, Belgien eller Frankrike) är frågan, åtminstone i den globala kontexten, sekundär.

Med utgångspunkt i att skulden för att folkmordet kunde genomföras alltså tydligt kan placeras på det internationella samfundet, visar Thomas Olesen att den berättelsen om Rwanda just finns i ett globalt medvetande. Det berättigar oss att tala om Rwanda som ett ”global injustice memory”.² För att ett minne ska kunna bli globalt, menar Olesen, måste det ständigt bekräftas, användas av, och riktas mot, samhällen utanför platsen eller regionen där orättvisan begicks. Att Rwandafallet är globalt, menar Olesen vidare, bekräftas i synnerhet genom att folkmordets efterspel har institutionaliserats i en global kontext genom internationella organ, institutioner och civilsamhälle.³ Allra tydligast är det internationella brottmåls-förfarandet, *International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR)*, etablerad 1994. Dessutom har folkmordet, som ett viktigt uttryck för det globala, flitigt använts politiskt och moraliskt för att aktualisera, varna och

² Thomas Olesen, ”Global Injustice Memories: The 1994 Rwanda Genocide”, i *International Political Sociology*, nr. 6 (2012), s. 373–389.

³ Olesen (2012), s. 385.

påkalla handling vid andra övergrepp. Olesen kallar det, med Jeffrey C. Alexanders ord, för *analogical bridging*.⁴

Ytterligare en central faktor för det globala minnet är kulturproduktionen. I synnerhet har effekten av filmer varit tongivande (som även är fallet med många andra folkmord) när det kommer till att hålla berättelsen om Rwanda vid liv. Här lyfter Olesen fram *Hotel Rwanda* (2004), *Shooting Dogs* (2005), och *Sometimes in April* (2005), bland flera som viktiga förmedlare av det globala minnet.⁵ Högtidlighållandet av tioårsdagen av folkmordet i Rwanda 2004 med en rad närvarande digniteter som alla åter förmedlade den skamliga berättelsen, signalerar så för Olesen, att Rwanda har, utöver en mer eller mindre korrekt berättelse av en händelsehistoria, även blivit ett globalt minne av en oförrätt – ett ”global injustice memory.”⁶

Vad är det då som föranlett att folkmordet i Rwanda har kunnat bli ett ”skamligt internationella minne”? Och vad är det som gör Rwanda till ett potentiellt unikt skamligt minne? För att svara utförligt på dessa frågor behöver grundliga studier genomföras. Det är inte min avsikt att här heltäckande svara på frågorna utan snarare att utifrån sekundär litteratur om Rwanda och andra folkmord diskutera varför fallet Rwanda, på just de här premisserna, kan sägas inta en särställning i en internationell kontext om folkmord.

Inledningsvis måste även något sägas om skam som analyskategori och vad det innebär för berättelsen om Rwanda. Nesam McMillan har gjort den västerländska skammen för Rwanda central i sin artikel ”*Our*” *Shame*:

⁴ Gerner & Karlsson kallar detta för politiskt historiebruk och understryker samtidigt den potentiella risken ett sådant användande bär då det, slarvigt använt, kan innebära trivialiserandet av ett grovt övergrepp. Gerner, Kristian & Karlsson, Klas-Göran, *Folkmordens historia. Perspektiv på det moderna samhällets skuggsida*, Stockholm: Atlantis 2011, s. 322–323.

⁵ Olesen (2012), s. 384. Se även Dahl, Steven, ”Folkmord som fiktion” i Eliasson, Per, Karlsson, Klas-Göran, Rosengren, Henrik & Tornbjørn, Charlotte (red.), *Historia på väg mot framtiden. Historiedidaktiska perspektiv på skola och samhälle*, Lund: Forskarskolan i historia och historiedidaktik, 2010s. 15–24.

⁶ Olesen (2012), s. 386–387.

International Responsibility for the Rwandan Genocide. För henne betyder ”skam” i det här sammanhanget ”a matter of Western countries failing to live up to societal expectations of them [...]”.⁷ Den västerländska skammen som McMillan talar om är alltså förknippad med de västerländska staternas ovilja att ingripa trots kunskapen om problemet, möjligheten till handling och den självpåtagna plikten till att intervensera vid folkmord. Gerner & Karlsson är skeptiska till att inkludera begreppet *bystanders* som analyskategori jämte offer och förövare. Den inbegriper helt enkelt för mycket för att kunna vara analytiskt fruktbar menar de.⁸ På ett individuellt plan har de rätt. Dock, genom att konceptualisera skammen som ”Western shame” görs inaktiviteten i fallet Rwanda, i kontrast till aktiviteten (om än misslyckad sådan) i Somalia, Kosovo och Irak, till ett aktivt val. ”Western shame” blir i berättelsen ”Western guilt”. På så sätt träder de västerländska staterna, på ett analytiskt plan, över från kategorin *bystanders* till kategorin förövare. Detta är viktigt eftersom det bidrar till att skapa två parallella (om än intimt förknippade) historiska spår om Rwanda, eller vad Gerner & Karlsson skulle kalla två *genetiska* perspektiv, med helt egna uppsättningar av förövare (i), orsaker (ii) och konsekvenser (iii).⁹ Den som står i fokus här handlar således, lite slarvigt, om FN (i), ovilja (ii) och skam (iii), snarare än Hutumilisen (i), etniskt hat (ii) och fortsatta regionala konflikter (iii). Att medge skam implicerar också ett visst erkännande av skuld något som kan förklara varför den skamliga berättelsen om Rwanda fått stå tämligen oemotsagd trots att studiet av ”eftervärldens debatter, representationer och bruk av massvåldet”, är något som i sig själv inte sällan medför en egen konfliktpotential.¹⁰

⁷ McMillan, Nesam, ”’Our’ Shame: International Responsibility for the Rwandan Genocide”, i *The Australian Feminist Law Journal*, Vol. 28, (2008), s. 4.

⁸ Gerner & Karlsson (2011), s. 38.

⁹ Gerner & Karlsson (2011), s. 307–308.

¹⁰ Gerner & Karlsson (2011), s. 9, 318–319.

Den skamliga berättelsens förutsättningar

Olesen och McMillan har alltså visat att det finns ett globalt minne från Rwanda som vilar på skam. Olesen argumenterar för existensen av ett ”global injustice memory” och McMillan fokuserar på ”Western shame”. Båda redovisar med goda empiriska underlag *att* det är så och vad som underhåller berättelsen, men ingen av dem diskuterar på något djupare plan frågan om varför just Rwanda så snabbt blivit en arketyper för internationell skam. I följande stycken redogör jag för vad jag anser kan lyftas fram som centrala teman (a till g nedan) i jakten på svaret på frågan. Jag vill poängtera att det inte är någon särskilt tema som ensamt framträder som en förklaring, utan summan av dem. Likaså kan inget enskilt tema sägas vara unikt för folkmordet i Rwanda, emedan kombinationen av dem kan sägas vara speciell. Det är alltså inte folkmordet i sig som står ut som något unikt i jämförelse med andra folkmord, utan det västerländska meningsskapandet om det.

a. Omedelbar skam

En viktig grundförutsättning för att den skamliga berättelsen har fått ett sådant genomslag och står på en så pass god grund, är det faktum att erkännandet av skammen (och erkännandet av folkmordet som folkmord) skedde direkt i samband med övergreppen eller snart därefter. Bland de tongivande representanterna för det globala civilsamhället syntes i synnerhet Human Rights Watch (HRW) som redan medan folkmordet pågick med kraft påpekade vad som hände i landet.¹¹ Även om representanter för civilsamhället knappast kan sägas ha påtagit sig en personlig skuld, var de centrala aktörer när det kommer till att placera skammen på västliga aktörer. En av de första ursäkterna, av USA genom Bill Clinton, kom 1998 vid ett besök i Rwanda.¹²

¹¹ Se Des Forges, Alison L., ”Respons: Shame. Rationalizing Western Apathy on Rwanda. Alas, We Knew”, *Foreign Affairs*, Vol.79, No.3, 2000 s. 141–142.

¹² Olesen (2012), s. 381.

Den västerländska skamsenheten i fallet Rwanda är, till skillnad från låt säga skammen över massdödandet av nordamerikanska urinvånare under 1800-talet, omedelbar och samtida. Det är inte en skam pålagd i efterhand. Det var de ledare som faktiskt befann sig i maktposition 1994, t.ex. Bill Clinton och Kofi Annan¹³, som strax efter folkmordet skämdes och bad om ursäkt, inte ledare som ursäktade sina företrädares brott.

b. Bristen på motberättelser

Folkmordet i Rwanda kan idag räkna sina förnekare i mycket små skaror. Merparten av dessa utgör dessutom rebellgruppen *Forces Démocratiques de Libération du Rwanda* (FDLR) som ännu till stor del leds av före detta *génocidaires* från folkmordet. FDLR har under sin verksamhet i östra Kongo även gjort sig kända som en synnerligen brutal grupp som varken har tillräckliga internationella kanaler, auktoritet eller ofta inte ens en vilja att förneka eller bagatellisera folkmordet.¹⁴ De överväldigande bevis för folkmordets faktum, inte minst från externa aktörer som UNAMIR och flertalet NGO:er, som finns att tillgå tillåter ingen som helst tvekan om att det skedde.¹⁵ Faktum är att den första människan som någonsin dömts internationellt för brottet folkmord härrör från Rwanda.¹⁶ De få

¹³ Kofi Annan var 1994 chef för FN:s Department of Peacekeeping Operations (DPKO).

¹⁴ Faktum är, menar María Paz Ortega Rodríguez, att FDLR, trots att de till stor del drivs av en anti-Tutsiideologi, i sin officiella retorik snarare använder en form av icke-historia om folkmordet till förmån för ”promotion of a real democracy and of inter-Rwandan dialogue.” Se, Rodríguez, María Paz Ortega, ”The FDLR as an Obstacle to Peace in the DRC” i *Peace Review: A Journal of Social Justice*, Vol. 23, nr. 2 (2011), s.176–182.

¹⁵ United Nations Assistance for Rwanda, oktober 1993 – mars 1996; se t.ex. *Genocide in Rwanda*, Human Rights Watch (HRW), maj 1994; *Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda*, HRW mars 1999.

¹⁶ Jean-Paul Akayesu, före detta borgmästare i staden Taba dömdes 1998 i ICTR. Se Gellately, Robert & Kiernan, Ben, ”Investigating Genocide”, i Gellately,

motberättelser som finns handlar istället om att försöka visa att folkmordet företogs så snabbt att det inte gavs det internationella samfundet tid att få information om vad som hände förrän det var för sent.¹⁷ Sådana försök möts dock i regel av omedelbara kritiska gensvar.¹⁸

c. Inaktivitet

Som tidigare nämnts är själva inaktiviteten hos FN och dess medlemsstater central för berättelsen eftersom den berövar legitimiteten hos en alternativ berättelse om att man försökte men misslyckades. Detta skiljer Rwanda från många (men inte alla) misslyckade försök att hindra folkmord. Man kan utan problem argumentera för att de allierade, när vidden av, och syftet med, Holocaust blev känt, gjorde allt för att förhindra det. På samma sätt kan t.ex. skulden för massakern i Srebrenica placeras på operativa misslyckanden (eller på de fredsbevarare som var på platsen), snarare än på världssamfundets ovilja att överhuvudtaget försöka göra något. Detta gör att Rwanda i sin samtid står ut som en särskild variant av misslyckande baserad på ovilja snarare än oförmåga, något som väcker, om kanske inte en djupare så i alla fall en annan typ av moralisk indignation.

d. Skamlig orsakshistoria

En viktig ingrediens i den skamliga berättelsen är även att betydande delar av det parallella genetiska perspektivet bidrar till att förstärka bilden av den västerländska skulden för folkmordet. De författare som tagit sig an att förklara förutsättningarna och orsakerna till folkmordet har visat hur

Robert & Kiernan, Ben (red.), *The Specter of Genocide. Mass Murder in Historical Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, s. 376.

¹⁷ Se t.ex. Kuperman, Alan J., "Rwanda in Retrospect" i *Foreign Affairs*, Vol.79, Nr.1, (2000), s. 94–118.

¹⁸ Se Des Forges, Alison L., "Respons: Shame. Rationalizing Western Apathy on Rwanda. Alas, We Knew", s. 141–142 och Kuperman, Alan J., "Kuperman Replies" i *Foreign Affairs*, Vol.79, Nr.3, (2000), s. 142–144.

europiska kolonialister tidigt var delaktiga i att underblåsa befintliga etniska spänningar mellan Hutu- och Tutsifolken i regionen genom socialdarwinistiska praktiker baserade på europeiska idéer om raslära.¹⁹ Den europeiska inblandningen i regionen var även skyldig till omfattande förskjutningar i den politiska maktbalansen mellan folken och fördelningen av tillgången till regionens naturresurser.

Den europeiska (Tyskland, Belgien, Frankrike) inblandningen i regionen sedan det tidiga 1800-talet inte kan ensamt sägas vara orsaken till folkmordet i Rwanda, men det är påfallande hur den regelbundet, och av nödvändighet, inkorporeras i det orsakssamband som slutligen leder fram till folkmordet 1994. Det är således påtagligt för den som söker sig ”bakom” den skamliga historien om icke-interventionen, hur den europeiska skulden gör sig påmind. I de fall den berättas parallellt med historien om icke-interventionen verkar den alltså att ytterligare bekräfta och förstärka den västerländska skammen för händelserna i Rwanda.²⁰

e. ”Ideologilöst” folkmord

I samband med diskussionen om den europeiska inblandningen från det tidiga 1800-talet och framåt är det också stundtals svårt att finna en ideologisk förklaring till folkmordet i Rwanda. Klart är att våldet kan beskrivas som betingat av rashat, men hur passar det in i en västerländsk förklaringsmodell om ideologiska orsaker till folkmord? Här finns det anledning att analytiskt titta lite närmare.

Historikern Johan Stenfeldt har beskrivit 1900-talets ideologiska kamp som ett ”dystopiernas trilemma”.²¹ Med begreppet trilemma, avser Stenfeldt

¹⁹ Se t.ex. Kiernan, Ben, *Blood and Soil. A World History of Genocide and Extermination from Sparta to Darfur*, New Haven: Yale University Press, 2007, s. 557; Gerner & Karlsson (2011), s. 238.

²⁰ Se t.ex. *Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda*, HRW mars 1999.

²¹ Stenfeldt, Johan, *Dystopiernas seger. Totalitarism som orienteringspunkt i efterkrigstidens svenska idédebatt*, Höör: Agerings Bokförlag 2013.

1900-talets tre tongivande ideologiska samhällssystem i den västerländska diskursen: nazism, kommunism och liberalkapitalism. De tre ideologierna var under det förra århundradet alla, under perioder, statsbärande system i moderna nationer och alla bar de inneboende med sig en idé om en utopisk slutdestination – ett perfekt samhälle. Den ideologiska kampen mellan de tre, leddes emellertid inte av utopisk retorik i första hand utan snarare av att varje en av de tre övergripande ideologiernas beskrev de andra två som dystopier. De beskrevs som samhällssystem vars metoder, strategier och rationalitet ofrånkomligen skulle leda till mänskligt lidande. Trilemmat var i det närmaste ett slutet system. Faktum är, menar Stenfeldt, att det är ”viktigt att notera att ett fjärde val inte tycks finnas.”²² Dystopiernas kamp visade sig även vara en seg struktur som trots nazismens fall som statsbärande ideologi 1945 och Sovjetunionens kollaps 1989 i stor utsträckning fortfarande utgör en ideologisk analysram för vad som är och inte är mänskligt värde och eftersträvarvärda mål. Den kvarvarande Liberalkapitalistiska noden i trilemmat definierar sig fortfarande i stor utsträckning genom att ta spjörn mot de övriga två i ett försök att visa vad den *inte* är. Nazism och kommunism är sedan tidigare välbekant förknippat med folkmord. Men även den liberalkapitalistiska ideologin på senare år utmålats som ansvarig för historiska oförrätter i massiv skala (t.ex. *Kapitalismens svarta bok* (org. 1998), och *Kolonialismens svarta bok* (org. 2003)).²³ Många av historiens folkmord kan enkelt passas in i det dystopiska trilemmat, medan andra svårligen låter sig fångas däri.

Även om Rwandafallet kan sägas äga sin egen ideologi och orsakssamband är det också i det här avseendet påtagligt hur författare, i ett försök att finna

²² Stenfeldt (2013), s. 24. Det är här viktigt att poängtera att detta inte innebär att tanken på ett utopiskt – eller för den delen dystopiskt – samhälle inte fanns inneboende i andra ideologiska eller religiösa system. Syftet här är att visa hur de västerländska offentliga berättelserna såg ut.

²³ Ferro, Marc (red.), *Kolonialismens svarta bok*, Stockholm: Leopard förlag, 2005; Perrault, Gilles (red.), *Le livre noir du capitalisme* (Pantin: Le Temps des cerises, 1998).

rationalitet i folkmordet söker efter västerländska ideologiska spår i Rwanda. I sitt kapitel om Rwanda, förövrigt föredömligt fritt från ”icke-interventionsberättelsen”, lyckas Ben Kiernan pricka in alla tre. Utöver den uppenbara kopplingen till kolonialismen, nämnd ovan, framhåller Kiernan att ett stort stycke ”bonderomantik” återfanns i den senare folkmördande ideologin.

Much of this thinking is familiar from earlier genocides, including that in Communist Cambodia. The ideological leveling, placing the entire Rwandan population into a single category, and the compulsory enlistment of every citizen [...] in the one legal political party [...] also resembled CPK [Communist Party of Kampuchea] rule [...].²⁴

Även om parallellerna med Kambodja är det centrala för Kiernan hade även ”Hutu-power”-regimen klara likheter med nazism i sitt utstuderade och propagandadrivna rashat. Inte minst, påstås det, återfanns en del nazistisk litteratur hos ledande folkmördare. Även FN skrev i en rapport efter revolutionen 1959 att rasismen hos Hutu liknade ”Nazism against the Tutsi minorities.”²⁵ Återigen tydliggörs i berättelsen alltså kopplingen till alla tre ”europeiska” ideologisystemen, vilket åter aktualiserar ”Western shame”.

f. Internationell delaktighet och västerländska ”hjältar”

En annan förutsättning för den skamliga berättelsen är just det faktum, som tidigare poängterats, att det upplyser oss om vad som förväntades av stater 1994. Eller med andra ord: eftersom skammen är beroende av vad som förväntas av omvärlden blir det även slagkraftigt att påminna om skammen från Rwandafallet eftersom det även är en påminnelse om vad som en gång

²⁴ Kiernan (2007), s. 564.

²⁵ Kiernan (2007), s. 557, 564.

förväntades av en västvärld som talade vackert om globala mänskliga rättigheter. En känsla av delaktighet i ett folkmord är av avgörande betydelse för vidmakthållandet av minnet av det, menar Gerner & Karlsson.²⁶ När skammen blir ett ledmotiv i minnet av Rwanda förflyttas således västvärldens stater från ”passiva åskådare” till ”aktiva förbrytare”. På så vis skriver folkmordet i Rwanda in sig som en antites till idén om en internationell människorättsregim.

Den internationella delaktigheten är också påtaglig genom de västerlänningar som fanns på plats i Rwanda 1994, och som kunde bevittna och upplysa världen om vad som hände. Tidigare nämnda frivilligorganisationer spelade en sådan roll. Den vanligast förekommande hjälten är emellertid UNAMIR:s chef kanadensaren Roméo Dallaire. När folkmordet i Rwanda inleddes skedde det mitt framför ögonen på den lilla styrka som FN haft på plats sedan slutet på inbördeskriget. Dallaire, hade redan några månader innan folkmordet påbörjades både varnat FN och sökt tillstånd för att genomföra räder mot misstänkta vapendepåer.²⁷ Upprepade gånger påtalade han för FN vad som höll på att hända i landet. Den lilla styrka han hade genomlevde folkmordet från början till slut utan att förfoga över vare sig resurser eller mandat för att kunna utträtta något. Dallaires bok, *Shake Hands with the Devil* (2003), blev ett betydelsefullt bidrag till den skamliga berättelsen.²⁸ Hjälparbetarna och FN-soldaterna blev de som tydligast kunde formulera skammen över icke-interventionen. Dels är deras vittnesmål svärmotsagda, dels kommer kritiken från dessa aktörer inifrån en västlig kontext.

²⁶ Gerner & Karlsson (2011), s. 319.

²⁷ McMillan (2008). 11–12.

²⁸ Dallaire, Roméo, *Shake hands with the devil: the failure of humanity in Rwanda*, Toronto : Random House, cop. 2003.

g. 1994

Slutligen var själva tidpunkten för folkmordet också en betydande faktor för att den skamliga berättelsen så snabbt skulle kunna etablera sig. 1989 föll Sovjetunionen samman och den låsning det kalla kriget inneburit var borta. Visserligen var det kanske få som trodde att världen omedelbart skulle bli ett liberalt paradys men det var även få som inte trodde den ”nya världsordningen” skulle innebära framsteg för en global tanke om mänskliga rättigheter. Även om oförrätter inkluderande fruktansvärda brott i stor skala fortsatte på många håll i världen fanns ändå en förväntan på att världssamfundet, nu utan realpolitiska låsningar i FN, skulle kunna ingripa mer resolut mot sådana brott. Händelserna i Somalia, Jugoslavien och Rwanda skedde alla i början på 1990-talet. I två av dem svarade FN genom att sända styrkor med humanitärt uppdrag. Även om mycket kan sägas om dessa uppdrags otillräcklighet och genomförande så var det i alla fall ett svar, något som trots allt korrelerade med den nya ”tidsandan”. Icke-interventionen i Rwanda blev dock särskilt påtagligt, inte bara i kontrast till Somalia och Jugoslavien, utan även som kontrast till tidens retorik om mänskliga rättigheter.

Effekter av skammen från 1994

Drygt 20 år efter att den mänskliga katastrofen var ett faktum befinner sig det Rwandiska samhället, naturligt nog, fortfarande i en post-traumatisk kontext och det stora flertalet av dagens Rwandier lever med det personliga minnet av händelserna från 1994. Traumat är ständigt närvarande i samhället och kommer att vara så för en mycket lång tid framöver.²⁹ Mindre säkert är

²⁹ Mutabaruka, Jean, Séjourné, Nathalène, Bui, Eric, Birmes, Philippe & Chabrol, Henri, ”Traumatic Grief and Traumatic Stress in Survivors 12 Years after the Genocide in Rwanda”, i *Stress and Health*, Nr. 28, (2012), s. 289–296; Se även Pearlman, Laurie Anne, ”Restoring Self in Community: Collective Approaches to Psychological Trauma after Genocide” i *Journal of Social Issues*, Vol. 69, Nr. 1, (2013), s. 111–124.

emellertid att den västliga historieförmedlingen över tid lyckas hålla historien om internationell skam vid liv. Historien går vidare och en rad övergrepp, massmord och etniska konflikter kallar på uppmärksamhet och söker sin plats i historieböckerna. Eller som Steven Dahl konkretiserar det: ”I en genomsnittlig historiebok kan ett helt folk, lite tillspetsat, bli tillintetgjort på en halv sida och en nation gå under i en bisats.”³⁰ Även om omvärldens oförmåga att ingripa i Rwanda 1994 sannolikt fortfarande kommer att nämnas på den halva sidan i historieboken kommer skammen kanske inte längre vara kopplad till en *samtida* västlig diskurs om mänskliga rättigheter, utan förskjutas till den förra generationens makthavare. Oavsett synsätt finns det en del problematiska såväl som fruktbara effekter av den skamliga berättelsen som i sammanhanget kan vara på sin plats att avsluta med.

Negativa effekter av den skamliga berättelsen

Den skamliga berättelsen, och det samförstånd om den som råder, kan vid en första anblick synas vara uttryck för ett politiskt historiebruk med få problem. Det finns få konfliktlinjer inom berättelsen. Istället måste de negativa effekterna av den skamliga berättelsen sökas i vad den döljer. McMillan poängterar att de texter, filmer, tal, rapporter, vetenskapliga arbeten m.m. som reproducerar den skamliga berättelsen samtidigt också producerar en idealiserad bild av ”väst” som militariserad global räddare i nöden. Denna ”räddare”, menar McMillan vidare, manifesterar sig alltid i förhållande till ”non-western others” och kväser därmed andra berättelser om andra offer och hjältar än de producerade genom den skamliga berättelsen. I förlängningen innebär en sådan berättelse att fel slutsatser om vad som förebygger och förhindrar folkmord dras eftersom fokus ständigt hamnar på intervention som lösningen på problemet.

Ett annat problem om än sammankopplat med ovanstående resonemang, är att den skamliga berättelsen är koncentrerad till staten Rwanda. Folkmordet har, som ofta lyfts fram av dem som studerat det närmare, snarare

³⁰ Dahl (2010), s. 20.

en regional historia och regionala konsekvenser. T.ex. har Séverine Autesserre uppmärksammat att internationell konfliktlösning i regel arbetar med förutbestämda modeller för hur en lika förutbestämd definition av fred ska frambringas. Hennes studie rör Kongo och hon framhäver att det blir påtagligt hur folkmordet i grannstaten Rwanda inte inkorporeras i en djupare förståelse av konflikten i Kongo idag av dem som jobbar med konfliktlösning i Kongo.³¹

Ett tredje problem kan komma att bli att den skamliga berättelsen skapar problem för det Rwandiska samhället att göra upp med och bearbeta sin egen historia om folkmordet, dess orsaker och konsekvenser. Detta, menar Martina Kopf, är ännu för tidigt att bedöma då det krävs att afrikanska författare och kulturproducenter i allmänhet och rwandiska författare och kulturproducenter i synnerhet ges tid att producera sin historia om folkmordet.³²

Positiva effekter av den skamliga berättelsen

Trots att det finns problem med den skamliga berättelsen är det alltså i regel dess potential att kväsa andra kompletterande historier och berättelser om Rwanda och regionen, snarare än berättelsen i sig, som är problematiskt. En del positiva effekter av berättelsen kan nämligen också nämnas.

Den mest påtagliga, och ofta diskuterade, effekten är retoriken kring humanitära insatser och suveränitet. Rwandafallet gav belägg för att stater i det längsta är ovilliga att intervensera såvida våldet inte står på deras egen tröskel eller såvida de inte ser klara nationella egenintressen i en aktiv inblandning. En uppsjö av litteratur på temat humanitär intervention har på de senare åren brottats med frågan om grunder för intervention i ”mänsklighetens namn.” Principen att intervensera i en stats inre

³¹ Autesserre, Séverine, *The Trouble with the Congo. Local Violence and the Failure of International Peacebuilding*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

³² Se Kopf, Martina, ”The Ethics of Fiction. African Writers on the Genocide in Rwanda, i *Journal of Literary Theory*, 6:1 (2012).

angelägenheter står som bekant mot principen om suveränitet. Frågan är på inga sätt enkel och tanken på att stater, utifrån egna definitioner av vad brott mot mänskligheten är och utan övrig legitim grund, kan interвенера där det passar är givetvis något som kan avskräcka. Dock, och till stor del på grund av berättelsen om Rwanda, är diskussionen och debatten om en lösning på problemet igång. Detta är i större utsträckning en moralisk och normativ process om definitionen av begrepp än vad det är en juridisk process, och som sådan behöver den ta tid. Det kanske tydligaste exemplet är den betydelsefulla rapporten *The Responsibility to Protect* (RtoP) (2001)³³, beställd av FN och utgiven av International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS). I rapporten omdefinieras suveränitet från att innebära varje stats rätt att sköta sina inre angelägenheter till att innebära varje stats skyldighet att skydda sina egna invånare. Rwanda, som ett mänskligt lågvattenmärke, varnande exempel och utgångspunkt för diskussion, finns löpande genom rapporten. I kölvattnet av RtoP har även andra rapporter på liknande tema publicerats.³⁴ Viktigt att komma ihåg är att dessa rapporter inte ska ses som en allmänt accepterad norm i praktiken eller ett underlag för omedelbar lagstiftning, utan som normativa dokument som på sikt bidrar till att skapa ett delvis nytt debattklimat, nya idéer om, och ny kritik av, humanitär intervention, folkmordsförebyggande åtgärder och internationellt ansvar för mänskliga rättigheter. Beträktade som diskursiva, normbyggande element, snarare än ”quick fixes” har dessa texter potential att göra gott för framtiden.

Det finns också skäl för att, i sig själv, hålla liv i den västerländska skammen.

³³ *The Responsibility to Protect*, International Commission on Intervention and State Sovereignty (2001).

³⁴ Se t.ex. *A more secure world: Our shared responsibility*, Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change (2004).

- A more secure world: Our shared responsibility*, Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change (2004).
- Autesserre, Séverine, *The Trouble with the Congo. Local Violence and the Failure of International Peacebuilding*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Dahl, Steven, "Folkmord som fiktion" i Eliasson, Per, Karlsson, Klas-Göran, Rosengren, Henrik & Tornbjer, Charlotte (red.), *Historia på väg mot framtiden. Historiedidaktiska perspektiv på skola och samhälle*, Lund: Forskarskolan i historia och historiedidaktik, 2010.
- Dallaire, Roméo, *Shake hands with the devil: the failure of humanity in Rwanda*, Toronto : Random House, cop. 2003.
- Des Forges, Alison L., "Respons: Shame. Rationalizing Western Apathy on Rwanda. Alas, We Knew", *Foreign Affairs*, Vol.79, No.3, (2000).
- Eliasson, Per, Karlsson, Klas-Göran, Rosengren, Henrik & Tornbjer, Charlotte (red.), *Historia på väg mot framtiden. Historiedidaktiska perspektiv på skola och samhälle*, Lund: Forskarskolan i historia och historiedidaktik, 2010.
- Ferro, Marc (red.), *Kolonialismens svarta bok*, Stockholm: Leopard förlag, 2005
- Ishay, Micheline R., *The History of Human Rights. From Ancient Times to the Globalization Era*, Berkeley: University of California Press, 2004.
- Gellately, Robert & Kiernan, Ben, "Investigating Genocide", i Gellately, Robert & Kiernan, Ben (red.), *The Specter of Genocide. Mass Murder in Historical Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Gellately, Robert & Kiernan, Ben (red.), *The Specter of Genocide. Mass Murder in Historical Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Gerner, Kristian & Karlsson, Klas-Göran, *Folkmordens historia. Perspektiv på det moderna samhällets skuggsida*, Stockholm: Atlantis 2011.
- Human Rights Watch (HRW), *Genocide in Rwanda*, maj 1994
- Human Rights Watch (HRW), *Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda*, mars 1999.
- Kiernan, Ben, *Blood and Soil. A World History of Genocide and Extermination from Sparta to Darfur*, New Haven: Yale University Press, 2007.
- Kopf, Martina, "The Ethics of Fiction. African Writers on the Genocide in Rwanda", i *Journal of Literary Theory*, 6:1 (2012).
- Kuperman, Alan J., "Rwanda in Retrospect" i *Foreign Affairs*, Vol.79, Nr.1, (2000), s. 94–118.
- Kuperman, Alan J., "Kuperman Replies" i *Foreign Affairs*, Vol.79, Nr.3, (2000).
- McMillan, Nesam, "'Our' Shame: International Responsibility for the Rwandan Genocide", i *The Australian Feminist Law Journal*, Vol. 28, (2008).

- Mutabaruka, Jean, Séjourné, Nathalie, Bui, Eric, Birmes, Philippe & Chabrol, Henri, "Traumatic Grief and Traumatic Stress in Survivors 12 Years after the Genocide in Rwanda", i *Stress and Health*, Nr. 28, (2012).
- Olesen, Thomas, "Global Injustice Memories: The 1994 Rwanda Genocide", i *International Political Sociology*, nr. 6 (2012).
- Pearlman, Laurie Anne, "Restoring Self in Community: Collective Approaches to Psychological Trauma after Genocide" i *Journal of Social Issues*, Vol. 69, Nr. 1, (2013).
- Perrault, Gilles (red.), *Le livre noir du capitalisme* (Pantin: Le Temps des cerises, 1998).
- Rodríguez, María Paz Ortega, "The FDLR as an Obstacle to Peace in the DRC" i *Peace Review: A Journal of Social Justice*, Vol. 23, nr. 2 (2011), s.176–182.
- Stenfeldt, Johan, *Dystopiernas seger. Totalitarism som orienteringspunkt i efterkrigstidens svenska idédebatt*, Höör: Agerings Bokförlag 2013.
- The Responsibility to Protect*, International Commission on Intervention and State Sovereignty (2001).